

ПРАВОВА ПРИРОДА СПАДКОВОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ

THE LEGAL NATURE OF THE INHERITANCE RELATIONSHIP

Малик О.В.,
помічник судді
Вінницького міського суду Вінницької області

У статті розглядається питання правової природи спадкового правовідношення. Визначається специфіка поняття спадкування, спадкового правовідношення та вирішуються дискусійні питання, які виникають під час визначення правової природи змісту спадкових правовідносин. Проаналізовано наукові підходи щодо змісту спадкових правовідносин та запропоновано визначення правової природи таких відносин, що має як теоретичне, так і практичне значення щодо окресленого питання.

Ключові слова: спадкування, правова природа спадкування, спадкове правовідношення, об'єкт правовідносин, суб'єктивні права і обов'язки.

В статье рассматривается вопрос правовой природы наследственного правоотношения. Определяется специфика понятия наследования, наследственного правоотношения и решаются дискуссионные вопросы, которые возникают при определении правовой природы содержания наследственных правоотношений. Проанализировано украинское законодательство, научные исследования, сделаны основательные выводы, которые имеют как теоретическое, так и практическое значение для указанного вопроса.

Ключевые слова: наследование, правовая природа наследования, наследственное правоотношение, объект правоотношений, субъективные права и обязанности.

The article discusses the legal nature of the inheritance relationship. Determined the specificity of the concept of inheritance, inheritance relationship and decide controversial issues that arise in determining the legal nature of the content of the inheritance relationships. Analyzed the Ukrainian legislation, scientific research, made fundamental insights that have both theoretical and practical importance for the aforesaid question.

Key words: inheritance, legal nature of inheritance, genetic relationship the object of legal relations, subjective rights and responsibilities.

Постановка проблеми. Спадкування є найдавнішим інститутом права та займає найважливіше місце у системі права і тепер, оскільки опосередковує перехід права власності на майно померлої особи. Спадкування опосередковано сприяє стабілізації і розвитку цивільного обігу.

Характерно, що на правову регламентацію умов і порядку спадкування впливають багато чинників суспільного життя, наприклад, такі: етичні, моральні, релігійні та інші правила і традиції. Це не випадково, оскільки спадкове майно, підвищуючи матеріальний рівень спадкоємців, сприяє стабілізації економічних відносин у країні.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що перехід прав та обов'язків спадкодавця до спадкоємців здійснюється у межах спадкового правовідношення. Вид підстав спадкування визначає вибір системи правил, які регламентують правовий порядок спадкування, що характеризується універсальним правонаступництвом. У цих умовах особливої актуальності набувають методологічні основи теорії спадкових правовідносин, що мають теоретичне і практичне значення.

Стан опрацювання. Питання спадкового права досліджували такі вчені, як О.В. Альошина, М.О. Богуславський, В.Г. Буткевич, А.В. Гончарова, Г.К. Дмитрієва, О.О. Кармаза, Л.А. Лунц, І.І. Лукашук, Р.А. Мюллерсон, О.В. Ракул, Н.О. Рамозанова, А.А. Рубанов, О.В. Скрипник, Г.С. Федіняк, С.Я. Фурса і Є.І. Фурса, І.О. Чернігов та інші. Проте поняття, зміст та правова природа спадкових правовідносин залишаються дискусійними, що зумовлює необхідність продовження їх дослідження.

Метою статті є визначення правової природи спадкового правовідношення.

Виклад основного матеріалу. У світовій юридичній доктрині та практиці виділяють два основних підходи до визначення сутності спадкування:

1) у країнах континентального права спадкування розуміється як різновид універсального правонаступництва. Така кваліфікація походить від класичного римського права, де в особі спадкоємця бачили продовження юридичної особи спадкодавця;

2) у країнах загального права спадкування розуміється як розподіл майна померлого між особами, зазначеними у законі та (або) заповіті.

Згідно з першою концепцією спадкоємець під час прийняття спадщини стає носієм прав і обов'язків спадкодавця в цілому і не може прийняти лише її частину, а від іншої частини відмовитися. Спадкове майно розглядається як сукупність всіх активів і пасивів померлого. Підстави введення такого порядку спадкування зумовлені вимогами економічного обігу щодо збереження після смерті боржника його боргових зобов'язань (тих з них, які не пов'язані тісно з його особистістю). Доктрина і практика країн загального права ґрунтується на тому, що під час спадкування здійснюється облік належних померлому боргів, їх оплата та погашення податкових й інших обов'язків. Зазначена процедура іменується адмініструванням і здійснюється під контролем суду. Спадкоємці отримують право на чистий залишок (net estate) [1, с. 650]. У такій системі переходу майна спадкоємці звільняються від відповідальності за боргами спадкодавця.

У країнах континентальної Європи уявлення про спадкування як універсальне правонаступництво закріпилося після опублікування праці німецького юриста Ф.К. фон Савіньї «Система сучасного римського права» [2]. На підставі дослідження природи спадкових правовідносин він зробив висновок, що спадкове майно слід розглядати як єдиний комплекс, основу якого треба шукати в особистості померлого власника. З такого твердження виводилося також інше: майно померлого розглядається як щось, що має єдину кількісну характеристику, воно не розділене на складові частини. У підсумку автор зробив висновок про те, що спадкування необхідно кваліфікувати як універсальне правонаступництво. Висновки Ф.К. фон Савіньї були сприйняті європейською доктриною і практикою та застосовуються і зараз.

Сучасні цивілісти розуміють спадкування як перехід після смерті громадянина всієї сукупності належного йому на праві приватної власності майна, що включає майнові та деякі особисті немайнові права, до одного або декількох осіб. Отже, спадкове правонаступництво є різновидом універсального правонаступництва, у межах якого майно до спадкоємців переходить як єдине ціле, включаючи активи і пасиви (за винятком лише нерозривно пов'язаних з особою померлого прав і обов'язків, зокрема права на

аліменти, права на відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю громадянина, права на життя, тілесну недоторканність тощо).

Поняття спадщини охоплює не лише вже існуючі права і обов'язки, але і певні правові утворення, що займають проміжне положення між правоздатністю як передумовою існування права і наявним суб'єктивним правом чи обов'язком.

Правове регулювання спадкових правовідношень здійснюється у книзі VI Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3], що вказує на їх локальний характер [4, с. 137].

На відміну від багатьох інших об'єктів цивільних правовідносин спадщина як особливий об'єкт має свої тимчасові юридичні рамки існування. Виникненням спадщини як об'єкта правовідносин є день смерті особи або день, з якого особа за рішенням суду визнана померлою (ст. 1220 ЦК України). Для цього необхідна наявність сукупності умов (юридичного складу), а саме смерті особи або визнання її померлою, приналежності благ померлій особі на день смерті або визнання її померлою. Спадщина як об'єкт припиняє своє існування у момент оформлення спадкоємцями прав на спадщину, а у разі відсутності спадкоємців за заповітом або законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття – у момент визнання спадщини відумерлою. Отже, залежно від прийняття спадкоємцями спадщини строк існування спадщини як об'єкта складає не менше 6 місяців, але лише до моменту її прийняття й оформлення спадкоємцями (ч. 1 ст. 1270 ЦК України), або не менше 1 року, але до моменту визнання її відумерлою (ст. 1277 ЦК України) [5, с. 87].

Склад спадкового майна є різноманітним. Успадковуються не лише тілесні (будинки, автомобілі, гаражі тощо) речі, але й майнові права (майнові права автора, право на одержання боргу у зобов'язаної особи, право на отримання стягнення за виконавчим листом тощо).

Спадщина як особливий об'єкт має специфічну обігроздатність, яка визначається вичерпним переліком юридичних дій, які суб'єкти спадкових правовідносин можуть здійснювати з її приводу. Такі дії включають прийняття спадщини (ст. 1268 ЦК України), відмову від прийняття спадщини (ст. 1273 ЦК України) або визнання спадщини відумерлою (ст. 1277 ЦК України). Крім цього, можуть здійснюватися дії, пов'язані з поділом спадщини (ст. 1278 ЦК України), її перерозподілом (ст. 1280 ЦК України), охороною (ст. 1283 ЦК України), управлінням (ст. 1285 ЦК України), а також дії, пов'язані з оформленням спадщини (ст. 1296-1301 ЦК України).

Л.І. Корчевська розглядає спадкові правовідносини як комплекс цивільно-правових спадкових відносин, які можуть виникнути з відкриттям спадщини, які охоплюють правовідносини, що виникають з факту відкриття спадщини, а також правовідносини щодо прийняття спадщини, правовідносини щодо відмови від спадщини, правовідносини з приводу виконання заповіту, правовідносини кредиторів щодо спадкового майна, правовідносини між спадкоємцями з приводу поділу спадкового майна, правовідносини з приводу спадкового покладання, правовідносини спадкової трансмісії, правовідносини субституції, правовідносини з підпризначення спадкоємців, правовідносини стосовно збільшення спадкових часток, правовідносини щодо охорони та управління майном (якщо ці відносини виникають і мають цивільно-правовий характер) [6, с. 52].

Відповідно до наведеної концепції всі окреслені цивільні правовідносини можуть повноправно називатися спадковими. Особливість зазначених відносин полягає у тому, що їх виникнення пов'язане зі смертю громадянина. Заміна спадкодавця як суб'єкта у будь-яких існуючих за його життя правовідносинах неможлива без виникнення цілого комплексу спадкових відносин: якщо без одних

(відносини щодо охорони спадкового майна, поділ тощо) перехід спадкового майна може бути здійснений, то без інших (відкриття спадщини, прийняття спадщини) він неможливий [7].

Спадкове правовідношення у широкому сенсі слова передбачає наявність єдиного правовідношення, яке виникає з моменту відкриття спадщини і припиняється, коли виникають у спадкоємців права і обов'язки, аналогічні правам спадкодавця. У вузькому сенсі – це конкретне правовідношення, врегульоване нормами спадкового права з приводу спадщини, що виникає у зв'язку зі смертю фізичної особи.

Об'єктом спадкового правовідношення є сукупність прав і обов'язків спадкодавця, змістом є суб'єктивні права спадкоємців на спадщину, суб'єктами спадкових правовідносин є спадкоємці. Очевидно, що під час спадкування спадкуванні виникає комплекс відносин, але не всі з них можна назвати цивільно-правовими, оскільки деякі засновані на владному підпорядкуванні, тому є адміністративно-правовими, фінансовими та податковими (наприклад, охорона спадщини, оформлення спадщини, зокрема видача і отримання свідоцтва про право на спадщину, реєстрація спадкового майна). Крім того, не всі цивільно-правові відносини, пов'язані зі спадщиною, можна назвати спадковими. До останніх слід віднести лише ті, у результаті яких на місце померлого суб'єкта, яким є спадкодавець, заступає новий суб'єкт – спадкоємець, який набуває права, що належали спадкодавцеві за життя.

Інститут спадкування є однією з найважливіших гарантій стабільності відносин приватної власності. Як і будь-який інший соціальний феномен, інститут спадкування виконує не лише покладені на нього суспільно-корисні функції, але й дає можливість визначити долю майна після смерті і передати його у спадщину. Правове регулювання спадкових відносин стосується інтересів будь-якої людини як потенційного спадкоємця і спадкодавця. При тому зауважимо, що держава повинна створити таку систему цивільно-правових засобів, які б гарантували кожній фізичній особі право вільно розпоряджатися своїм майном на випадок смерті і право вільно набувати чи відмовлятися від спадщини [8, с. 147].

Питання про об'єкт правовідносин загалом і об'єкт цивільно-правових відносин зокрема досі залишається одним з дискусійних і невирішених у теорії права. Сенс категорії об'єктів цивільних правовідносин полягає у встановленні для них певного цивільно-правового режиму, тобто можливості чи неможливості вчинення з ними певних дій (правочинів), які спричиняють певний юридичний (цивільно-правовий) результат.

Слід визначити, що в юридичній літературі існують дві основні позиції з приводу того, що слід вважати спадщиною:

- 1) сукупність прав та обов'язків;
- 2) майно (речі, права та обов'язки).

Головним дискусійним питанням є визначення того, що є об'єктом спадкування – сама річ як предмет матеріального світу або ж право власності на річ. ЦК України не дає поняття об'єкта спадкування, а лише вказує, що до складу спадщини входять права та обов'язки, що належать спадкодавцеві на момент відкриття спадщини, і не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦК України). Таким чином, у ЦК України втілена перша точка зору. Спадкування фактично розглядається як зміна одного суб'єкта у зв'язку з його смертю на іншого. З огляду на те, що у порядку правонаступництва можуть переходити лише права та обов'язки, а не речі, об'єктом спадкування є право власності на річ, а не сама річ.

Спадкоємець на підставі спадкового титулу (заповіт чи закон) набуває суб'єктивні права і обов'язки щодо речей (об'єктів), що є аналогічними до тих, які за життя мав спадкодавця, а не права та обов'язки спадкодавця переходять до спадкоємця, тобто «будь-яке право виникає,

а не передається» [9, с. 102]. Обсяг прав та обов'язків спадкоємця на спадкове майно визначається не передачею, а тим правовим титулом, на підставі якого вони виникають (заповіт чи закон).

Ю.Є. Ходико, вважаючи, що підхід законодавця до розгляду об'єктом спадщини сукупності прав та обов'язків є невдалим, стверджує, що правильніше говорити про речі, права та обов'язки як про об'єкт спадкування [10, с. 59].

Перехід речей та перехід прав та обов'язків – це не тожні явища. Якщо за договором або у порядку спадкування переходить саме річ, то право власності щодо неї «йде слідом». Якщо у спадкове майно входять речі, то саме речі переходять до спадкоємців, а не право власності на них. Право власності – це обов'язкове доповнення до речі. Якщо говорять, що до спадкоємців переходять майнові права, то це інша ситуація, тому що вони є самостійним видом майна, отже їх перехід не означає переходу речі [11, с. 3].

Перехід до спадкоємця обов'язків підтверджує концепцію спадщини, спадкового складу як сукупності прав і обов'язків спадкодавця. *Hereditas otium sine ulla corpore juris intellectum habet* (спадщина – юридичне поняття, навіть якщо відсутній матеріальний зміст). Спадкове правовідношення зумовлює перехід до нового суб'єкта

всіх прав та обов'язків, що є об'єктом та юридичним змістом правовідносин.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що законодавство недостатньо регламентує положення про спадкування, що призводить до суперечностей у розумінні таких фундаментальних понять, як спадкування та спадкове правовідношення. За допомогою спадкування майнові права та обов'язки спадкодавця, деякі його особисті немайнові права стають надбанням спадкоємців, зберігаючи нерозривний зв'язок між поколіннями людей і зміцнюючи приватну власність учасників цивільних правовідносин. Спадкове правовідношення можна визначити як цілісне за суб'єктами, змістом, предметом та функціями відношення, у межах якого відбувається заміщення спадкодавця іншими особами у всіх обігоздатних суб'єктивних правах і обов'язках. Спадкуванням є врегульований законом порядок зміни одного суб'єкта у зв'язку з його смертю на одного або декількох осіб (спадкоємців) у порядку універсального правонаступництва. У порядку спадкового правонаступництва можуть переходити лише права та обов'язки, а не речі, зокрема, право власності на річ, а не сама річ. Запропоновані положення можуть бути використані під час подальшого дослідження спадкових правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гражданское и торговое право зарубежных стран: учебное пособие / под общей ред. В.В. Безбаха, В.К. Пучинского. М., 2014. 720 с.
2. Савиньи Ф.К. фон. Система современного римского права: в 8 т. Т. IV / пер. с нем. Г. Жигулина; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М.: Статут, 2016. 340 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-ІУ / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
4. Марченко В., Мица Ю., Спасибо-Фатеева І. Склад спадщини. Мала енциклопедія нотаріуса: науково-практичний журнал Асоціації приватних нотаріусів Харківської області. 2010. № 2. С. 137–139.
5. Ходико Ю.Є. Щодо особливостей правового режиму об'єкта спадкового правовідношення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. №40 (1). С. 87–90. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40\(1\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40(1)_21).
6. Корчевская Л.И. Объекты наследственного преемства в условиях экономических преобразований: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 1997. С. 52–53.
7. Попова Ю.А., Попова Л.И. Правоотношения и правопреемство при наследовании. Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2015. № 113. С. 1646–1664.
8. Нестерцова-Собакарь О.В. Спадковий договір як інститут спадкового права України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 147–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_1_22.
9. Скловский К.И. Правомочие и полномочие в механизме возникновения гражданских прав. Хозяйство и право. 2004. № 11. С. 102–105.
10. Ходико Ю.Є. Правова природа об'єкта спадкового правовідношення. Право і суспільство. 2016. № 5. С. 59–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_5_13.
11. Жилінкова І.В. Актуальні питання спадкового права України: матеріали до семінару. Х.: «Ксилон», 2009. 240 с.